

INLEIDING

Guldensporenslag, naam die in de 19de eeuw werd gegeven aan de op 11 juli 1302 op de Groeningekouter bij Kortrijk geleverde veldslag tussen het Franse ridderleger en het, bijna uitsluitend uit ambachtsslieden en boeren bestaande, Vlaamse leger.

1. OORZAKEN EN AANLEIDING

De rijke handelaars-ondernemers hadden in de tweede helft van de 13de eeuw het bestuur in de Vlaamse steden gemonopoliseerd. Dat bestuursmonopolie wekte achterdocht bij de graaf en ontevredenheid bij het 'gemeen', het stedelijke proletariaat, wiens inkomen erg kwetsbaar was doordat het laken als uitvoerproduct onderhevig was aan de internationale politieke en economische conjunctuur. De daaruit voortvloeiende sociale spanningen gaven aanleiding tot een steeds intenser ingrijpen van de Franse koning Filips IV de Schone, die bovendien aanstuurde op annexatie van het graafschap Vlaanderen. De Vlaamse graaf, Gwijde van Dampierre, verzette zich tegen Frankrijks expansiepolitiek en wilde op het binnenlandse vlak de stadsbesturen aan zijn gezag onderwerpen, hetgeen leidde tot het ontstaan van een dubbel bondgenootschap: het patriciaat (Leliaarts genoemd) met Filips de Schone enerzijds, de meerderheid van de adel, de stedelijke ambachten en talrijke plattelandsbewoners (de Klauwaarts) met de Vlaamse graaf anderzijds. Toen de Engelse koning Eduard I dreigde de wolstapel van Brugge naar Dordrecht te verplaatsen, kwam het in 1297 tot een verbond tussen Gwijde en Eduard, waarbij eerstgenoemde de feodale band met Frankrijk opzegde. Toen evenwel de Franse en de Engelse koningen in 1299 het Verdrag van Montreuil sloten, werd de Vlaamse graaf geïsoleerd. Vlaanderen werd in de eerste helft van 1300 door de Franse koning bezet. Samen met zijn oudste twee zoons gaf Gwijde zich gevangen. Het graafschap werd rechtstreeks bij het Franse kroondomein gevoegd. Daarop volgde de Vlaamse reactie met o.m. de Brugse Metten (18 mei 1302), die de rechtstreekse aanleiding tot de Guldensporenslag vormden.

2. VERLOOP

Na de Brugse Metten begonnen de Vlamingen aan een bevrijdingsoffensief. Zij concentreerden zich in en rond Kortrijk, waarnaar het Franse ridderleger onder leiding van Robert d'Artois oprukte. Op 8 juli sloeg het Franse leger zijn kamp op aan de Pottelberg, ten zuiden van Kortrijk. Op 9 en 10 juli bestormden de Fransen de stad, maar het werd tweemaal een mislukking, zodat een treffen in open veld onvermijdelijk werd. Op 11 juli rukten de Fransen op naar het Vlaamse kamp, ten oosten van de stad. Het Vlaamse leger (ca. 10 000 man) stelde zich in een halve maan op: rechts de Bruggelingen onder Willem van Gulik; in het centrum bewoners van het Brugse Vrije en andere plaatsen uit westelijk Vlaanderen; links bewoners van oostelijk Vlaanderen onder Gwijde van Namen; in reserve het korps van de Zeeuw Jan van Renesse (die de algemene leiding zou krijgen); een afdeling Ieperlingen diende ten slotte een eventuele uitbraak van de burggraaf van Lens op te vangen. Voorafgegaan door 5000 boogschutters en lichte infanteristen rukte het 2000 man sterke Franse ridderleger in drie groepen op: de linkervleugel voor de Grote Beek, de rechtervleugel voor de Groeningebeek en de achterhoede bij de moerassen van de Lange Mere. Robert d'Artois op de rechtervleugel bleef met een schare in het tweede echelon. Rond de middag raakten de lichte troepen aan weerszijden slaags, waarbij de Vlamingen moesten wijken. Op dat ogenblik liet d'Artois de ridders chargeren. De lichte troepen ontruimden het slagveld en de Franse linkervleugel viel het eerst aan. De schok werd opgevangen door een muur van in de grond geplante pieken en toeslaande goedendags. Daarna volgde de aanval van de

rechtervleugel, maar ook hier hielden de Vlamingen stand. In het centrum echter beschikten de Fransen over een grotere aanloopruimte en begon zich een doorbraak af te tekenen. Bovendien ondernam de burggraaf van Lens een uitbraakpoging, die echter mislukte, en in het centrum voorkwam de tussenkomst van Jan van Renesse verder onheil. De Fransen werden nu naar de beide beken gedreven. Op dat ogenblik chargeerde d'Artois en zette ook de achterhoede zich in beweging. Deze uiterste inspanning van de Franse opperbevelhebber dreef wel enkele tegenstanders op de vlucht, maar bleek spoedig nutteloos. De ridders werden stelselmatig uitgeroeid. Er werden geen gevangenen gemaakt en nagenoeg alle Franse edelen, ook d'Artois, sneuvelden. De Vlaamse gelederen werden nu gereorganiseerd met het oog op de verwachte aanval van de Franse achterhoede. Deze bleef evenwel uit en de Bruggelingen gingen zelf tot de aanval over. Al wat van de Fransen overbleef sloeg op de vlucht, achtervolgd door de Vlamingen. Op het slagveld werden 500 gulden sporen verzameld en in de O.-L.-Vrouwekerk te Kortrijk opgehangen. Op 13 juli gaf de burggraaf van Lens de vesting Kortrijk over.

3. GEVOLGEN

De Guldensporenslag maakte de annexatie van Vlaanderen definitief ongedaan. Toch betekende de overwinning niet het einde van de Franse dreiging (zie graafschap Vlaanderen [geschiedenis]). De slag had in vele steden van de Nederlanden de invoering van 'democratische' besturen tot gevolg. De overwinning van de landelijke en gemeentelijke milities op het ridderleger luidde op het militaire vlak een nieuw tijdperk in: de wedergeboorte van de infanterie met nieuwe middelen (hellebaard, goedendag) en methoden die het karakter van de strijd verhevigden.

4. BETEKENIS IN DE VLAAMSE BEWEGING

Vooralsinds de publicatie van *Consciences De Leeuw van Vlaenderen* (1838) is de Guldensporenslag nauw verbonden met de Vlaamse Beweging: de vrijheidstrijd van 1302 werd het symbool van de Vlaamse emancipatiestrijd in de verfranse Belgische staat. Van socialistische zijde zag men in de overwinning van het Vlaamse proletariaat op de patriciërs een fase van de klassenstrijd en een argument om de Vlaamse Beweging tot het sociaal-economische veld te verruimen. Op het einde van de 19de eeuw werden in verscheidene plaatsen 11-julivieringen georganiseerd, een gebruik dat in geheel Vlaanderen werd overgenomen. In 1973 werd door de Cultuurraad voor de Nederlandse Cultuurgemeenschap 11 juli tot de nationale feestdag van de Nederlandse gemeenschap in België verklaard.

Microsoft® Encarta® Encyclopedie 2002 Winkler Prins. © 1993-2001 Microsoft Corporation. Alle rechten voorbehouden.

2. EUROPA

2.1 Sociale en economische situatie

Er doen zich op sociaal-economisch terrein in Europa aanzienlijke veranderingen voor. Er heeft zich sedert de 11de eeuw geleidelijk een geldeconomie ontwikkeld. Steden zijn tot bloei gekomen door toenemende handel en industrie, gezamenlijke ondernemingen werden opgericht, geldhandelingen zoals de kredietbrief werden uitgevonden, en op het platteland heeft het verrichten van diensten in het kader van de feodaliteit dikwijls plaats gemaakt voor het betalen van een pachtsom, zodat vroeger onvrije, horige boeren min of meer vrije pachters zijn geworden. Steden hebben, in samenwerking met de soevereine vorsten, semi-autonomie

gekregen en worden bestuurd door de gezeten burgerij, het patriciaat, voortgekomen uit de koopmansgilden, waarvan de leden veel sneller rijk zijn geworden dan de leden van de ambachtsgilden. Menigeen van lagere komaf was echter in staat door energie, intelligentie en geluk tot de gelederen der patriciërs toe te treden. Hetzelfde gold, op een lager niveau, voor de ambachtsgilden: van leerling kon men gezet, van gezet meester worden en als zodanig stem hebben in zijn gilde.

2.1.1 Stagnatie

Eind 13de, begin 14de eeuw begint de economische situatie te verslechteren. Allerlei activiteiten stagneren. Het resultaat is dat de verschillende groeperingen van de samenleving in het defensief raken, zich gedwongen zien nog slechts voor hun eigen belangen te strijden en hun rijen letterlijk te sluiten voor nieuwkomers en andere buitenstaanders. De adel drijft wetgeving ten gunste van de landbezittende klasse door, boeren eisen verlaging of zelfs afschaffing van de diensten en pachtsommen, de burgerij laat via vele nieuwe bepalingen geen leden meer tot de gilden toe. In de steden wakkert men op deze wijze haatgevoelens aan, niet alleen bij de werkelijk zeer armen, maar ook bij de leerlingen en gezellen der ambachtsgilden, die door de reglementen gefrustreerd worden in hun economische ontplooiing. Alom eist men loonsverhoging. Ertussendoor speelt de strijd tussen koopmans- en ambachtsgilden.

Dan komt er nog bij de onderdrukking door de steden van het platteland: het meest berucht in dit opzicht zijn wel de bepalingen van Ieper, Brugge en Gent, die alle lakenbewerking op het platteland verbieden, teneinde de concurrentie tegen te gaan en de werkgelegenheid in de stad te vergroten. Met ruw geweld ontnemt men de boeren hun gereedschap of vernietigt het. Zo zijn bronnen van onrust en oproerigheid overal in overvloed aanwezig.

2.1.2 Opstanden

Opstandige bewegingen, begonnen door hongerige en wanhopige boeren of stedelijke proletariërs nemen in omvang en ernst toe door toetreding van ontevreden uit andere klassen (zie boerenopstanden). Zo is het met de opstand in de Vlaamse kuststreek (1323–1328), de Engelse boerenopstand (1381), het Ciompi-oproer in Florence (1378), de opstand van Etienne Marcel in Parijs (1358) en in mindere mate met de vele, kleinere boerenopstanden in Frankrijk gedurende de gehele tweede helft van deze eeuw, o.m. de jacquerie. De Zwarte Dood en de vele oorlogen lijken de wankele maatschappij welhaast ten onder te doen gaan. Alle opstanden worden in bloed gesmoord, velen worden terechtgesteld.

2.1.3 Engeland

Een van de slachtoffers is de Engelse priester John Ball, radicaal criticus van de bestaande orde, die een revolutionaire sociaal-godsdienstige leer van sociale gelijkheid predikt. In felle redes hitst hij de massa's op, om vervolgens samen met hen de Londense Tower te bestormen, bij welke actie o.m. de aartsbisschop van Canterbury wordt vermoord. De kroniekschrijver Thomas Walsingham beschrijft Balls ideeën en optreden: 'En om de mensen nog meer te besmetten met zijn leer, begon hij te Blackheath, waar een twintigduizendkoppige menigte verzameld was, zijn preek als volgt.' 'Toen Adam dolf en Eva span, Waar was toen de edelman?' En op dit thema voortbordurend trachtte hij, overeenkomstig de door hem gekozen zegswijze, te bewijzen dat vanaf het begin alle mensen van nature gelijk geschapen waren en dat slavernij het gevolg was van onrechtvaardige onderdrukking, door slechte mensen, tegen

de wil van God. (. . .) (Daarom moesten ze) de grote heren van het koninkrijk doden, vervolgens de juristen, rechters en juryleden afslachten, ten slotte eveneens diegenen vernietigen waarvan het waarschijnlijk was dat ze in de toekomst een gevaar voor de gemeenschap zouden gaan vormen. Zo zouden ze vrede en veiligheid in de toekomst verkrijgen, als er, na verwijdering van de groten van het land, onder de mensen gelijke vrijheid en adel, waardigheid en macht zouden heersen.' (Th. Walsingham, *Historia Anglicana*, II 32)

Veel lagere geestelijken doen mee aan de opstand, ze zijn arm en ongeletterd, voelen zich één met hun parochianen en niet verplicht tot solidariteit met hun rijke en beschaafde meerderen. In Frankrijk heersen ook de vreselijkste toestanden. De bevolking zucht onder het juk van zijn meesters, moord en plundering zijn aan de orde van de dag, rechtspraak is er nauwelijks. De Franse boeren komen in wilde uitbarstingen tot wrede daden, geleid door haat en vernietigingsdrift, zonder duidelijke ideeën over een hervorming van de maatschappij, zoals hun Engelse en Vlaamse lotgenoten. Zoals we lezen in de kroniek van Jehan le Bel: 'En wanneer men hun vroeg waarom zij zo gehandeld hadden, gaven zij ten antwoord dat zij het niet wisten, maar dat ze zo gedaan hadden omdat ze het anderen hadden zien doen, en dat zij dachten op deze wijze alle edelen te kunnen uitroeien.'

In Engeland geven velen blijk van werkelijk sociaal bewustzijn. Met veel gevoel wordt de rampzalige situatie van de boeren beschreven door William Langland, een plattelandspastoor, in zijn gedicht *The vision of William concerning Piers the Plowman*. Langland bekritiseert het hele kerkelijke en maatschappelijke systeem, maar anders dan John Ball, is hij een dichterlijke, vreedzame geest, vol barmhartigheid:

'Barmhartigheid, zei hij, onderhandelt niet, eist niets, vraagt niets, ze is even trots op een penning als op een pond goud, even blij met een grauwbroune mantel als met een kleed van zijde of uitgelezen scharlaken. Ze is blij met al wie blij zijn, goed jegens alle slechtaards, en heeft lief allen die onze Heer schiep. Ze vervloekt geen schepsel, kent geen toorn, ze houdt niet van liegen, lacht nooit mensen honend uit. Al wat mensen zeggen, laat zij voor gezegd; en troost zichzelf, en ondergaat, mild gestemd, al het kwaad. Zij begeert geen aardse zaken, maar rijke hemelse gelukzaligheid. '

2.1.4 Antisemitisme

Lijdzaamheid tegenover gewelddadigheid, en de laatste reactie is in deze tijd misschien toch wel de meest voorkomende. Ten tijde van de Zwarte Dood vooral zijn het echter niet alleen de hogere standen die het moeten ontgelden, de volkswede richt zich ook tegen de joodse gemeenschappen. Al eeuwenlang hebben deze onder steeds terugkerende vervolgingen te lijden, maar nu is voor velen het einde daar. In mei 1348 vinden in Zuid-Frankrijk verbrandingen plaats. Geruchten verspreiden zich dat de joden de drinkwaterbronnen vergiftigd hebben en daarmee de oorzaak zijn van het uitbreken van de pest. De meest massale uitroeiingen komen voor in de Duits sprekende landen (de Engelse joden zijn al in de vorige eeuw, onder Eduard I, uit het land verdreven), vooral in de steden in Midden- en Zuid-Duitsland, langs de Rijn, de Donau en in Zwitserland. Opmerkelijk is wel dat de jodenverbrandingen hier plaatsvinden voordat er ook nog maar iemand ziek is geworden: de geruchten alleen al brengen zo'n verschrikkelijke angst teweeg dat men zich onmiddellijk op de meest voor de hand liggende boosdoeners werpt. Een leidende rol hierbij speelt de snel om zich heen grijpende beweging der flagellanten, uitzinnige, zichzelf geselende, rondtrekkende

boetelingen die Gods toorn van de mensheid trachten af te wenden. In Zürich neemt men reeds op 21 sept. 1348 het plechtige besluit nooit meer joden in de stad op te nemen.

2.1.5 De oorzaken van de crisis

De grote hongersnood van 1315 en de pest van 1348-1350 dragen natuurlijk geweldig bij tot het dalen van de bevolkingsaantallen en de algehele ontwrichting van de economie. Toch was de economische stagnatie al veel eerder aanwijsbaar en waarschijnlijk veroorzaakt door een langzame vermindering van de bevolkingsgroei. De markt is daardoor ingekrompen en men kreeg moeilijkheden bij de afzet. Maar er zijn nog meer problemen. De centrale regeringen voeren, ten koste van de adel, haar activiteiten steeds meer op en de lasten van het bestuur gaan steeds zwaarder drukken op de bevolking, die bovendien nog lang niet volledig van het feodale, adellijke juk bevrijd is.

Als de koning in zeer grote geldnood is, neemt hij bovendien nog wel eens zijn toevlucht tot knoeien met het goud- en zilveragehalte van de munt. Hierdoor wordt zijn kas tijdelijk wel extra gespekt, maar op iets langere termijn boet het geld natuurlijk aan waarde in en wordt een ontwrichtend effect uitgeoefend op het handelsverkeer en op de economie in het algemeen. De ellende is helemaal niet te overzien, wanneer een in het nauw gedreven vorst geen andere oplossing ziet dan gewoon zijn crediteurs te weigeren zijn schulden en de verschuldigde rente-aflossingen te voldoen. Bankiershuizen storten in, andere van hen afhankelijke ondernemingen en firma's in hun val meeslepend en de economie verder uit haar evenwicht brengend. Schokkend is het dat het oude, machtige Florentijnse bankiershuis Bardi in 1345 bankroet gaat: het heeft nog de eerste twee veldtochten van Eduard III tegen Frankrijk en de oorlog van Florence tegen Lucca gefinancierd. Vergelijkbaar is in 1343 het faillissement van de familie Peruzzi: ook deze is al te zeer in internationale zaken verwickeld geraakt en door de regering van Florence misbruikt. Voor heel Florence breekt nu een crisistijd aan.

2.1.6 Nieuwe wegen voor burgerij en adel

Lakenhal Op de Grote Markt te Ieper staat o.m. de grootste lakenhalle, stapelplaats, marktgebouw en keuringsplaats van het Vlaamse laken (13de eeuw), vooraan het Nieuwwerck, of Raadhuis, in renaissancestijl. Bastin en Evrard

Veel uitzicht op een oplossing van de problemen is er niet. Aan het eind van de 14de eeuw is vooral de situatie van de boeren nog even triest als tevoren. Alle opstanden zijn bloedig onderdrukt en hebben de aanstichters en deelnemers slechts rampspoed gebracht. Wat de burgerij betreft: het is heel opmerkelijk dat naast de vele faillissementen en een algemene verarming van tal van vooraanstaande families enkelingen er juist in slagen tot verbijsterende rijkdom te komen.

2.1.7 Bankiers

Voor al in Italië floreert een nieuw soort 'ondernemerschap-in-het-groot'. Uitzonderlijke resultaten boekt hier bijvoorbeeld Francesco Datini (geboren in 1335) uit Prato. Hij verdeelt alle risico's zorgvuldig over al zijn ondernemingen en zorgt ervoor dat de door hem opgerichte ondernemingen nooit door hem alléén gefinancierd worden, maar ook door anderen, zodat die mederisico dragen. Datini's agenten over heel Europa houden hem op de hoogte van alle prijszwankingen en hij handelt dan onmiddellijk overeenkomstig zijn inlichtingen. Nooit koopt hij iets zonder zeker te zijn van zijn afzetmogelijkheden. Ook

anderen gaan zich op dit soort ondernemerschap toeleggen, zoals de al oude familie De' Medici in Florence, die buiten de riskante geldleningen der andere bankiershuizen was gebleven en nu hun plaats kan gaan innemen. Op deze wijze komt er in vele steden een klassetegenstelling bij: naast die tussen arm en rijk die tussen betrekkelijk rijk en zeer rijk.

2.1.8 Hanze

In Noord-Europa dragen handel en industrie een ander karakter dan in Italië: luxe-producten en bankierswezen spelen er niet zo'n belangrijke rol, de reglementatie van zowel de koopmans- als de ambachtsgilden is strakker, persoonlijk initiatief en, als gevolg daarvan, grote fortuinen ontbreken. Paradoxaal is de bloei van de Duitse Hanze, de grote Noordduitse bond van handelssteden met ten slotte omstreeks zeventig leden, ook in de Nederlanden, Scandinavië en de Baltische gebieden. Gezamenlijk strijden ze tegen zeeroverij en tegen politieke machthebbers, vooral de koning van Denemarken, om hun handelsroutes en monopolies waar mogelijk te beschermen, van Londen in het westen tot Novgorod in het oosten. Tegen buitenlandse, in hun gebied reizende kooplieden nemen ze beperkende maatregelen; de organisatie past dan ook, ondanks de uiterlijke bloei, duidelijk in het kader van alle andere pogingen tot zelfbescherming en verzet tegen aantasting van verworven posities. De vage en losse samenwerking van de 13de eeuw maakt in deze tijd plaats voor een hechte bond met reglementen en een overkoepelend overleg- en besluitorgaan. De contributies worden hoge, vaste bijdragen; er zijn immers vele onkosten, vooral in militair opzicht. In Lübeck, de feitelijke leider van de bond, vinden, zoals overal elders, dikwijls onlusten plaats, gericht tegen het heersende patriciaat. Zo heeft ook de bloeiende Hanze te maken met de gestadig voortschrijdende economische moeilijkheden en sociale onrust.

2.1.9 De adel

Ook voor de adel verandert er veel. Europa is, tegen het eind van de eeuw, niet feodaal meer: vorsten, steden en hun ambtelijke apparaten hebben vanaf eind 12de, begin 13de eeuw vele functies van de edelen overgenomen. Uiteraard vecht de adel terug, en in de 14de eeuw streeft hij net zo meedogenloos als alle andere standen van de samenleving naar handhaving van zijn positie. Het resultaat is dat de adel inderdaad een bevoorrechte klasse in de samenleving blijft, maar op een andere manier dan vroeger. Weliswaar blijven overal vele plaatselijke privileges en jurisdicties in zwang, maar deze spelen, in het licht van de nieuw gegroeide rechtstreekse verhouding vorst-onderdanen, een rol op het tweede plan. Ook blijft het landbezit de grote machtsbasis van de adel, maar het spreekt niet meer zo vanzelf dat men dan nergens bang voor hoeft te zijn: vele edelen vervallen in deze tijden van onzekere markten, lage prijzen van landbouwproducten en gedevalueerd geld tot armoede. In militair opzicht zijn de ridderlegers verouderd; vooral de Franse en Oostenrijkse ridders worden in deze eeuw in groten getale afgeslacht door de met pijl en boog en pieken bewapende Vlaamse, Engelse resp. Zwitserse infanterie. Ambachtslieden en boeren, niet gehinderd in hun bewegingen door zware pantsers of door ridderethos, behalen keer op keer de overwinning. Dit gebeurt voor het eerst in 1302 bij de Guldensporenslag bij Kortrijk, waar voetvolk uit de Vlaamse steden staat tegenover Franse ridders. In 1315, in de slag bij Morgarten in Zwitserland, verlopen de zaken wel heel simpel: de Habsburgse ridders trekken een dal binnen, de nauwe toegang wordt achter hun rug door de boeren afgesloten en andere boeren, op de hellingen opgesteld, gooien eenvoudigweg enorme rotsblokken naar beneden of schieten hun dodelijke pijlen af.

2.1.10 Huurlegers

Duellerende Engelse ridders Engelse ridders uit het eind van de 14de eeuw duelleren terwijl Richard II toekijkt vanuit het met de Engelse koninklijke wapenen getooide paviljoen. Dergelijke toernooien waren een favoriete bezigheid van de middeleeuwse aristocratie. Haar oorspronkelijke rol was als permanente cavaleriemacht voor hun land en landgoederen te vechten; door te duelleren kon een ridder zijn gevechtvaardigheid verbeteren en prestige vergaren. De toernooien waren aanvankelijk niet meer dan georganiseerde vechtpartijen, maar naarmate de middeleeuwse maatschappij rijker werd, werden het grootsere aangelegenheden. Bridgeman Art Library, London/New York

De adel begint zich evenwel al aan te passen. Verscheidene vorsten stappen van de feodale hulpverlening af, vervangen die door een verplichte geldsom en gaan over tot het in dienst nemen van een huurleger dat op moderne wijze kan vechten. Het zijn dan edelen die de hogere rangen en leidende posten bezetten: dezen nemen dan de goedgebetaalde opdracht op zich om zo'n leger te recruteren, soldaten te selecteren, te trainen, materieel in te kopen, strategieën uit te werken, enz. Zowel hogere als lagere edelen sluiten contracten met hun vorst af. Zij hebben niets meer weg van de 'ouderwetse' vazal die zijn heer met zijn eigen troepje vazallen moet komen bijstaan. De grootte van de huurlegers houdt dan ook geen enkel verband meer met het landbezit van hun adellijke commandant en zijn status in het algemeen. De leider van zo'n leger heeft meestal recht op wel een derde deel van de buit en sommige vanuit feodaal oogpunt bekeken onbeduidende edelen weten door de oorlogen een machtige fortuin te vergaren.

2.1.11 Ambtelijke adel

Intussen staat de politieke ontwikkeling ook niet stil. De centrale regeringsapparaten zijn niet meer weg te denken en de hogere adel gaat er eindelijk zijn aandacht op richten. Talrijk zijn de perioden dat het centraal gezag aan kracht inboet, bijvoorbeeld wanneer de koning een zwakke persoonlijkheid is of nog minderjarig. Vooral in deze gevallen trachten de hogere edelen invloed op de staatsinstellingen uit te oefenen, maar ook in het algemeen raken ze meer geïnteresseerd in benoemingen in hoge staatslichamen, vooral in de koninklijke raad zelf. Spanningen, intriges, partijvorming binnen de adel zijn het gevolg en de gewelddadigheden zijn niet van de lucht.

2.1.12 Landheren

Dan is er nog het economisch aspect. In Italië zijn er edelen, die hun geld in handel en industrie steken, maar voor de adel buiten Italië blijft de landbouw een meer natuurlijke bezigheid, waarbij men zich niet hoeft te verlagen tot het niveau van een burger. Er zijn edelen die de boeren van hun land verdrijven en hun domein op een geheel andere basis reorganiseren. Ze gaan zich op één, weinig arbeidsintensief product richten (bijv. in Noord-Engeland wol, in Oost-Duitsland graan), zodat ze met een aantal gehuurde arbeidskrachten kunnen volstaan. Welbewust en met veel overleg produceren ze in het groot, voor een veilige afzetmarkt. Dat dergelijke ontwikkelingen kunnen plaatsvinden, illustreert het verschil met de vroegere verhoudingen, waarin de boer gebonden was aan zijn heer - hetgeen niet alleen uitbuiting betekende, want de heer was evenzeer gebonden aan zijn horigen. Hij was hun bescherming verschuldigd en kon hen niet zomaar van het land bannen dat zij en hun voorouders eeuwenlang hadden bewerkt.

Nu zijn de tijden veranderd. Veel boeren hebben zich al in de 12de en 13de eeuw vrijgekocht, anderen zijn opstandig geworden. In ieder geval voelen vele heren zich thans niet meer

verantwoordelijk voor het lot van de plattelandsbevolking en ze doen met hun land wat het meest bij hun belangen past.

2.1.13 Midden-Europa

In het Duitse Rijk en Midden-Europa bevindt de adel zich door het gebrekkige centraal gezag in een andere situatie dan in de Westeuropese monarchieën. Er is een klein aantal grote vorsten tegenover wie de lagere vazallen hardnekkig aan hun privileges vasthouden. De adel wordt hier als stand nog machtiger dan vroeger, maar tegelijkertijd is de macht van de individuele edelman buiten zijn eigen, kleine territorium zonder betekenis. Zijn macht neemt af naarmate de territoria door de heerszucht van weer lagere vazallen in omvang en bevolkingsdichtheid teruglopen. Verdeeldheid en versplintering kenmerken de hele situatie en van een feodale maatschappij kan men ook hier niet meer spreken, al is de ontwikkeling nog zo anders dan in West-Europa. De vazallen bekommeren zich niet meer om hun heren en gedragen zich als werkelijke soevereinen over hun land.

2.2 Het pausdom en de Kerk

2.2.1 Bonifatius

Rondom de eeuwwisseling ontstaat een geschil tussen paus Bonifatius VIII en de koningen van Engeland en Frankrijk. Er zijn meer punten van conflict, maar het meest omstreden is wel de belastingheffing, die door beide als gevolg van hun oorlogen in geldnood verkerende vorsten aan de geestelijkheid in hun land wordt afgedwongen. De oude pauselijke superioriteitsgedachte wordt door de huidige nationale monarchieën niet meer geaccepteerd, en veelbetekenend is ook het feit dat de geestelijkheid in beide landen zich niet voltallig bij de paus aansluit.

In Frankrijk staat zelfs een grote meerderheid achter de koning. Filips' reactie op Bonifatius' bul Unam Sanctam van 1302 is buitengewoon grof en gewelddadig. Hij beschuldigt de paus van allerlei misdaden (moord, ketterij, ontucht enz.) en zet de Franse standenvergadering onder druk om zich voor een proces tegen de paus uit te spreken. Deze wordt ook werkelijk in zijn zomerverblijf te Anagni bij Rome gearresteerd door troepen onder leiding van 's konings belangrijkste jurist Guillaume de Nogaret, in samenwerking met de Ghibellijnse adel van Rome. Het volk van Anagni weet de vijand echter te verdrijven en bevrijdt de paus, die evenwel een maand later in Rome overlijdt. Het pauselijk prestige is dan zozeer gedaald dat de Franse koning de publieke opinie niet hoeft te vrezen. Het gebeuren te Anagni was ongehoord – maar had de paus het niet zelf mogelijk gemaakt dat zoiets gebeuren kon?

2.2.2 Babylonische gevangenschap

Bonifatius' opvolgers kiezen voor het compromis, en deze hele verdere eeuw zal geen paus zijn stem tegen wereldlijke vorsten verheffen op de manier van Bonifatius en zijn voorgangers. Maar daar blijft het niet bij. In 1309 vestigt de nieuwe paus Clemens V, een Fransman, zijn zetel te Avignon in Zuid-Frankrijk, afgeschrikt door de in alle hevigheid opblaaiende bloedige partijtwisten te Rome. Nu begint een periode waarin de pausen volledig onder Franse invloed staan, vaak niet meer zijn dan een instrument in handen van de Franse koning. Tot 1377 duurt deze 'Babylonische gevangenschap der pausen', die buiten Frankrijk in toenemende mate ernstige ontstemming teweegbrengt. De ontevredenheid wordt mede veroorzaakt door de sterke centralisering van het kerkelijk bestuur, de rechtstreekse vergeving

van beneficies, kerkelijke ambten met daaraan verbonden inkomsten, voor welke gunsten de pausen zich weer financieel laten belonen (kortom: corruptie), en door een geweldige uitbreiding van de pauselijke belastingen.

De dichter Petrarca beschrijft het volkomen verwereldlijkte en luxueuze Avignon als een waar Babylon, een plaats waar: 'geen vroomheid, geen barmhartigheid, geen geloofaanwezig is; waar trots, nijd, liederlijkheid en hebzucht heersen met al hun listen; waar de slechtaard bevoordeeld wordt, de vrijgeveige rover vereerd en de rechtvaardige vertrap; waar eerlijkheid dwaasheid wordt genoemd, sluwheid wijsheid, waar God bespot wordt, geld aanbeden, de wetten met voeten getreden, en de goeden gehoond.' (Petrarca, *Epistolae sine nomine*, 11).

Ten slotte neemt in 1377 Gregorius XI het besluit weer naar Rome terug te gaan, mede op aansporing van Catharina van Siena, een Italiaanse mystica die in deze tijd een morele macht van betekenis vormt en de groten der aarde voortdurend maant zich waarachtig christelijk te gaan gedragen in plaats van de bestaande ellende door hun onverschilligheid en hebzucht nog te vergroten. De uiteindelijke catastrofe kan ook zij echter niet verhinderen: na Gregorius' dood (1378) en de verkiezing van een nieuwe, nu Italiaanse paus roept een aantal niet-Italiaanse kardinalen een ander tot paus uit, een tegenpaus dus, die zich opnieuw te Avignon vestigt. Nu is de Kerk verdeeld en komt het tot hevige twisten in tal van abdijen, bisdommen, ja hele vorstendommen, waarbij plaatselijke en persoonlijke ruzies vaak de standpunten bepalen.

2.2.3 Intellectuele reacties

John Wyclif en zijn 'poor preachers' John Wyclif liep zo'n tweehonderd jaar voor op de Reformatie. Met zijn geschriften tegen de pauselijke belasting steunde hij het standpunt van Edward III en het Engelse parlement, die in de 14de eeuw weigerden deze heffingen aan de paus te betalen. Wyclif stelde ook het pauselijk gezag ter discussie, introduceerde het idee van het belang der genade en verwierp de transsubstantiatieleer. In 1380 begon Wyclif met het uitzenden van zijn 'poor preachers' (arme predikanten), hier afgebeeld, die zijn herziening van de kerkleer verkondigden. Hulton Deutsch

Het is geen wonder dat ook in deze periode nieuwe ketterse bewegingen ontstaan. Na 1380 beginnen in Engeland de zgn. lollards hun activiteiten. Het zijn de 'arme predikers' ('poor preachers'), door de Oxfordse theoloog Wyclif uitgezonden om zijn leer en vooral ook kennis van de bijbel onder brede lagen van de bevolking te verbreiden. Wyclif is een radicaal denker die vrijwel alles wat met de Kerk als zodanig te maken heeft, verwierpt: pauselijk gezag, kerkelijke hiërarchie, aardse bezittingen van de Kerk, maar ook de sacramentenleer en het dogma van de transsubstantiatie. Hij hecht alleen waarde aan een 'onzichtbare' kerk die de bijbel – die hij, met anderen, in het Engels vertaalt – als exclusieve basis voor het geloof kent. Hoewel Wyclif persoonlijk niets met de opstand van 1381 te maken heeft, is het begrijpelijk dat men hem in 1382 van ketterij beschuldigt, waarop hij zich moet terugtrekken.

Een nieuw geluid over het eeuwige vraagstuk betreffende de verhouding Kerk en staat laten Marsilius van Padua en Jean de Jandun horen in 1324 in hun *Defensor pacis* (verdediger van de vrede). De auteurs houden zich niet meer zoals al hun voorgangers van beide partijen bezig met het eindeloze afbakenen van de respectievelijk aan kerk en staat toe te kennen rechtsbevoegdheden, zij schaffen eenvoudigweg die van de kerk af teneinde conflicten hierover volkomen onmogelijk te maken. De Kerk moet als organisatie onderworpen worden aan de staat, geen enkele priester, ook de paus niet, mag zich meer begeven buiten het strikt

godsdienstige. Bovendien stellen de auteurs een democratisering van de Kerk voor. Geen paus en hiërarchie aan het hoofd, maar een algemeen concilie, uit leken en priesters bestaande, gekozen door alle christenen. Het zijn revolutionaire ideeën. Defensor pacis is een geschrift ten behoeve van de Duitse keizer Lodewijk de Beier, in een conflict met de paus.

De keizer heeft nog een beroemd man aan zijn hof, de befaamde filosoof Willem van Ockham (over wie later meer), die er eveneens voor pleit dat de Kerk zich tot het zuiver geestelijke zal beperken. Hij ontsnapt aan arrestatie door naar het Duitse hof te vluchten, waar hij, naar het verhaal wil, tot Lodewijk gezegd zou hebben: 'Verdedigt gij mij met het zwaard, ik zal u met de pen verdedigen'. Het is een krachtige, geseculariseerde staat die deze mensen voor ogen zweeft, en het is die staat die de mensen vrede en welvaart moet bezorgen, niet de in hun ogen verachtelijke, door en door verrotte Kerk.

2.3 Engeland, Frankrijk, Vlaanderen

De Slag van Crécy De Slag bij Crécy op 26 augustus 1346, een miniatuur uit de Chroniques van Froissart (14de eeuw). De kroniek wordt bewaard in de Pierpont Morgan Library, New York. The Pierpont Morgan Library/Art Resource, NY
Uitvouwen

Bourgondië De ontwikkeling van de Bourgondische gewesten. © Microsoft Corporation. Alle rechten voorbehouden.
Uitvouwen

Vooralsnog blijft het brengen en handhaven van de vrede door geseculariseerde staten een schone wensdroom. Eerder vindt het omgekeerde plaats: in 1337 breekt een oorlog tussen Engeland en Frankrijk uit die gedurende vele generaties blijft woeden (vandaar: Honderdjarige oorlog) en vooral voor Frankrijk rampzalige gevolgen heeft, doordat vrijwel alle krijgshandelingen op Franse bodem plaatsvinden (Slag bij Crécy, 1346; Slag bij Poitiers, 1356; Slag bij Azincourt, 1415). Wat heel lang een permanent conflict over botsende rechtsbevoegdheden over verscheidene graafschappen en hertogdommen is geweest, ontwikkelt zich tot een massale oorlog tussen twee op verovering beluste monarchen met hun onderdanen. Aan het eind van de eeuw is het een oorlog tussen twee koninkrijken geworden, ja tussen twee naties die door een langdurige periode van felle strijd, wederzijdse vernedering en uitputting een echte afkeer van elkaar gekregen hebben.

Een middeleeuws banket Deze afbeelding van een middeleeuws staatsbanket toont Jan van Gent, hertog van Lancaster en zoon van Edward III, aan tafel met Jan I van Portugal, de echtgenoot van zijn dochter. De middeleeuwse kookkunst was naar hedendaagse maatstaven zowel primitief als bizar; het eten was sterk gekruid om de smaak van verrotting te verhullen en de schalen werden zo opgemaakt dat het leek alsof er levende vogels en dieren op tafel kwamen. De rijke edelen van het 14de-eeuwse Engeland hadden het echter veel beter dan hun armere tijdgenoten; sociale afgunst en een nieuwe hoofdelijke belasting leidden in 1381, kort na de troonsbestijging van Jan van Gents pupil Richard II, tot de Peasant's Revolt

(boerenopstand).Bridgeman Art Library, London/New York

Uitvouwen

Chroniques van Jean Froissart De Franse koning Karel IV, die zojuist de troon heeft bestegen, verwelkomt zijn zuster Isabella van Frankrijk, koningin van Engeland (1325). Miniatuur in een manuscript van de Chroniques van Froissart (Bibliothèque nationale, Parijs).Archivo Fotografico Oronoz
Uitvouwen

Heel duidelijk zien we dit ook bij de Engelse adel, die vrijwel geheel van Normandische afkomst is en na de verovering en onderwerping van het Angelsaksische Engeland in 1066 tot nu toe Frans was blijven spreken. In de tweede helft van de 14de eeuw vindt er op cultureel gebied een algemene heroriëntering plaats, het Frans wordt taboe, een nieuwe generatie leert zich in het Engels uitdrukken.

Eduard III In 1338 riep de Engelse koning Eduard III, zoon van Isabella van Frankrijk, zich uit tot koning van Frankrijk, waarmee hij de aanzet gaf tot de Honderdjarige Oorlog. Op dit miniatuur uit een manuscript van de contemporaine geschiedschrijver Jean Froissart, draagt Eduard zittend, een gewaad versierd met Engelse en Franse emblemen.Erich Lessing/Art Resource, NY

De Engelsen beginnen met geweldige overwinningen die ten slotte in 1356 culminereren in de gevangenneming van de Franse koning zelf. In Frankrijk heerst nu anarchie, de Engelse koning Eduard III daarentegen is een gevierd vorst. De Engelse adel bevalt de oorlog uitstekend, de burgerij weet de Vlaamse wolmarkt in veiligheid, het lagere volk laat zich vaak maar al te graag als soldaat recruteren om het rijke Franse land te plunderen.

Lodewijk XI Op deze miniatuur uit 1469, vervaardigd door Jean Fouquet, is de Franse koning Lodewijk XI te zien, midden. (Bibliothèque nationale, Parijs).Erich Lessing/Art Resource, NY

Dit alles verandert in de jaren zestig en zeventig, wanneer de nieuwe Franse koning Karel V de Wijze (1364-1380) zijn veldheer, Bertrand du Guesclin, volgens de zeer voorzichtige guerrillatactiek laat opereren: geen grootse, open krachtmetingen met massale slachtingen, vooral onder de ridders, maar sluwe overvallen en snelle terugtrekkingen. Dit blijkt effectief. Bij de dood van Eduard III (1377) hebben de Engelsen alleen nog maar Calais en de streek rondom Bordeaux in hun macht.

De dood van Wat Tyler Wat Tyler was in 1381 de leider van de opstandige beweging van boeren tegen de Engelse koning Richard II. De opstand had afschaffing van de zware belastingen tot gevolg en maakte Tyler tot een volksheld. Op de afbeelding William Walworth, de lordmayor van Londen, die op het punt staat Tyler te doden terwijl Richard toekijkt.THE BETTMANN ARCHIVE

Nu is het Engeland dat door partijstrijd en rebellie geteisterd wordt tijdens de regering van een minderjarige koning, Richard II. Eenmaal meerderjarig geworden besluit deze echter dat de enige manier om van Engeland weer een ordelijke natie te maken, het vestigen van een krachtige monarchie is, waarin allen slechts te gehoorzamen hebben. Dergelijke ideeën zijn

voor Engeland, in tegenstelling tot Frankrijk, nieuw en wekken algemene weerstand. Wanneer Richard het hertogdom van Lancaster confisqueert, beseffen de edelen dat het lot van de rechtmatige erfgenaam, Henry Bolingbroke van Lancaster, 's konings neef, hen allen treffen kan en daarom steunen zij Henry, wanneer deze in opstand komt. Richard wordt gevangengenomen en tot troonsafstand gedwongen, maar verder houdt Henry zich angstvallig aan de tradities van het land: een parlement (waarin de 'Lords' grote invloed bij de commons hebben), uit Richards naam bijeengeroepen, keurt diens troonsafstand goed; een nieuw parlement, door Henry bijeengeroepen, maar van dezelfde samenstelling als het oude, bevestigt Henry's recht de troon te bestijgen (1399). Zo komt het Huis Lancaster aan de macht, steunend op de hoge adel die tijdelijk verenigd is, maar essentieel verdeeld door botsende ambities. Het lijkt een wankel basis voor de toekomst.

Capetingse koninkrijk in 1328 Het Capetingse vorstenhuis dat van 987 tot 1328 in Frankrijk aan de macht was, verkreeg een groot deel van zijn gebieden door middel van huwelijken. Om hun bezittingen te behouden stelden de Capetingse koningen het erfrecht en het eerstgeboorterecht in. Dankzij deze wetgeving bleven de kroondomeinen tijdens de volgende generaties onverdeeld. Deze kaart toont de grenzen van het Capetingse rijk in 1328, op het moment van de dood van Karel IV, de laatste Capetingse koning. © Microsoft Corporation. Alle rechten voorbehouden.

Ook in Frankrijk echter ontstaan na de dood van Karel de Wijze weer chaotische toestanden. Al tijdens diens laatste jaren horen we geluiden van ontevredenheid. Het verjagen van de Engelsen heeft natuurlijk schatten geld gekost, die via een nieuw, centraal belastingsysteem door de bevolking zijn opgebracht. Nieuwe revolutionaire bewegingen (Parijs, Languedoc, Gent) worden bloedig onderdrukt door de ooms van de minderjarige Karel VI (vanaf 1380): de hertogen van Anjou, Berry, Bourgondië en Bourbon. Wanneer in 1392 Karel aan een geestesziekte ten prooi valt, moet er een regent worden aangesteld. De strijd om de macht die nu binnen de hoge adel, en vooral tussen de genoemde heren ontbrandt, speelt zich niet af in de vertegenwoordigende lichamen, zoals in Engeland, maar is er geheel op gericht het regentschap in handen te krijgen. Ook in Frankrijk dus eindigt de 14de eeuw in bloedvergieten, algemene verwarring en onzekerheid.

2.3.1 Vlaanderen

Het economisch zeer ontwikkelde graafschap Vlaanderen streeft al heel lang, met wisselend succes, naar onafhankelijkheid van de Franse kroon. In 1300 bezetten de Fransen het gebied en vervangen zij de graaf door een Franse gouverneur, die de steun heeft van het machtige patriciaat van de steden Gent, Brugge en Ieper. Na de Guldensporenslag bij Kortrijk in 1302, waarbij het Franse leger in de pan gehakt wordt en het Vlaamse patriciaat van zijn macht beroofd, willen de ambachtsgilden natuurlijk principiële veranderingen. De graven van Vlaanderen, die hun terugkeer aan hen te danken hebben, moeten wel tot sociale hervormingen overgaan. Na 1302 is het uit met de monopolies der gesloten corporaties, er wordt bepaald dat alle burgers handel en handwerk naar eigen keuze mogen uitoefenen. De ambachtslieden zijn aldus voor hun grondstoffen niet langer afhankelijk van de koopmansgilden.

De algemene economische achteruitgang verhindert de ambachtslieden echter om werkelijk van hun overwinning te profiteren. De politieke situatie in Vlaanderen wordt nu uiterst gespannen en gecompliceerd. Algemeen is slechts het verzet tegen de graaf, Lodewijk van

Nevers (1322–1356), die in tegenstelling tot zijn voorgangers een trouw dienaar is van de Franse kroon.

Uiteindelijk scheurt Vlaanderen zich geheel van Frankrijk los. Onder leiding van Jacob van Artevelde, een gezeten Gents burger, wordt een nieuw stadsbestuur gevormd waarin vertegenwoordigers van alle klassen zitting hebben. Er wordt een bondgenootschap met de koning van Engeland gesloten, de graaf vlucht ten slotte naar Frankrijk en in jan. 1340 huldigt Vlaanderen Eduard III als nieuwe soeverein. Voorlopig is de situatie voor Vlaanderen gered.

De samenwerking tussen de verscheidene bevolkingsgroepen is echter geen lang bestaan beschoren. De economische werkelijkheid is hard en politieke oplossingen kunnen de ontevredenheid slechts tijdelijk wegnemen. Met harde hand laat Van Artevelde oproerkraaiers bestraffen. Tijdens de onderhandelingen die hij in Sluis met Eduard III voert, in 1345, neemt de bevolking een steeds vijandiger houding aan. Bij zijn terugkeer in Gent treft hij voor zijn huis een woedende volksmenigte, die brult dat hij Vlaanderen aan Engeland verkocht heeft: “‘Wij eisen onmiddellijke verantwoording, we weten zeker datje grote schatten naar Engeland gestuurd hebt, zonder ons erin te kennen, en daarvoor zulje sterven.’” Toen Jacob dit hoorde, wrong hij zijn handen en zei snikkend. ‘Mannen, u bent het die mij maakten tot wat ik ben, u hebt destijds gezworen mij tegen wie dan ook te verdedigen, en nu wilt u mij zonder enige reden doden. (...)’” Toen Jacob begreep dat hij ze niet kon kalmeren, trok hij zijn hoofd terug en sloot het raam en hoopte via de achterkant van zijn huis in een aangrenzende kerk een schuilplaats te kunnen vinden, maar zijn huis werd zó woest aangevallen dat vierhonderd man binnen konden dringen, en ten slotte werd hij gegrepen en vermoord, zonder genade... Zo eindigde Jacob van Artevelde zijn leven, die in zijn tijd zo'n groot man was in Vlaanderen: arme mensen hebben hem omhoog gebracht, slechte lieden hebben hem ten slotte gedood.’ (Jean Froissart, Chroniques, cap. 115).

Het Vlaamse volk, geteisterd door elkaar opvolgende crises, valt nu eens zijn vorst af en stelt zijn hoop op andere krachten, geraakt dan weer in een situatie waarin men geen andere oplossing ziet dan de terugkeer van zijn heer. In 1349 is de tijd rijp voor herstel van de grafelijke macht.

Microsoft® Encarta® Encyclopedie 2002 Winkler Prins. © 1993-2001 Microsoft Corporation. Alle rechten voorbehouden.

Châtillon, Jacques de (ca. 1255 – Kortrijk 11 juli 1302), Frans edelman, zoon van de graaf van Saint-Pol en oom van de Franse koningin Johanna van Navarra, werd door koning Filips de Schone in juni 1300 benoemd tot gouverneur van het graafschap Vlaanderen, toen dat gebied bij het Franse kroondomein werd gevoegd. Hij was een ruw en hooghartig man, die geen begrip had voor de sociale en economische problemen in Vlaanderen. In het graafschap had hij vele verwanten en vrienden onder de Frans sprekende adel en patriciërs, die hij begunstigde en waarop hij zijn beleid ging steunen. Mede ten gevolge daarvan kwam het tot troebelen, o.m. te Brugge. Châtillon ontnam daarop de Bruggelingen hun privileges en liet de voornaamste oproerlingen, onder wie Pieter de Coninck, uit de stad verbannen. Op 17 mei 1302 drong hij met een grote legermacht Brugge binnen, maar ontsnapte ternauwernood aan de Brugse Metten. Hij sneuvelde in de daaropvolgende Guldensporenslag.

Microsoft® Encarta® Encyclopedie 2002 Winkler Prins. © 1993-2001 Microsoft Corporation. Alle rechten voorbehouden.

ROBRECHT III VAN BÉTHUNE

(1247 – 17 sept. 1322), graaf van Vlaanderen (1305- 1322) en van Nevers (1273–1322), was de oudste zoon van Gwijde van Dampierre en diens eerste vrouw, Mathildis van Béthune. Hij huwde (1265) met Blanca, dochter van Karel van Anjou, die koning van Napels en van Sicilië zou worden. Zij overleed reeds in 1269; hun zoon Karel stierf op elfjarige leeftijd. Zijn tweede vrouw (1272) was Yolande, gravin van Nevers, die hem vijf kinderen schonk. De oudsten waren Lodewijk van Nevers en Robrecht van Kassel. Robrecht verwierf militaire roem in Italië, toen hij aan de zijde van zijn schoonvader streed tegen de laatste Hohenstaufens, Manfred en Konradin (1265–1268). Met zijn vader nam hij deel aan de Achtste Kruistocht naar Tunis (1270), onder leiding van Lodewijk de Heilige. Na zijn terugkeer was hij steeds een trouw medewerker van zijn vader, zowel op militair, politiek als administratief gebied, tegen de pogingen van de Franse koning Filips de Schone om Vlaanderen bij het kroondomein te voegen. Hoofdzakelijk dankzij zijn invloed verbrak Gwijde van Dampierre alle feodale banden met zijn leenheer (20 jan. 1297). Toen het verzet hopeloos bleek, gaf Robrecht zich samen met zijn vader en zijn broer Willem van Crèvecœur gevangen aan de Franse koning (mei 1300). Kort daarvoor had hij in feite het bewind overgenomen van zijn vader. Hij werd opgesloten in het kasteel van Chinon. Zo nam hij dan ook geen deel aan de Guldensporenslag, zoals Conscience het in De Leeuw van Vlaanderen voorstelt.

Na de dood van Gwijde van Dampierre mocht hij naar Vlaanderen terugkeren (juli 1305). De uitvoering van het voor de Vlamingen zeer nadelige Verdrag van Athis-sur-Orge zou zijn stempel drukken op heel de regering van graaf Robrecht. Aanvankelijk boekte hij wel enig succes bij zijn pogingen om zowel de steden als het platteland tot nakoming van de aangegane verplichtingen te bewegen. Vanaf april 1310 ging hij echter op besliste wijze in het verzet. Gesteund door de bevolking en zijn familieleden, hield hij, zowel op diplomatiek als op militair vlak, stand tegen de Franse koning. Toen hij in 1319 naar Rijsel oprukte, weigerden de Gentenaars hem over de Leie te volgen. Mede onder druk van zijn zoon Lodewijk van Nevers gaf de oude graaf de strijd op. Pas in april 1320 ging hij in Parijs leenhulde brengen aan de koning. Zelfs na die datum nog zou hij de uitvoering van het Verdrag van Athis en de daaropvolgende overeenkomsten saboteren. Hij werd opgevolgd door zijn kleinzoon, Lodewijk van Nevers of van Crécy, zoon van de inmiddels overleden Lodewijk van Nevers.

Microsoft® Encarta® Encyclopedie 2002 Winkler Prins. © 1993-2001 Microsoft Corporation. Alle rechten voorbehouden.

Leeuw van Vlaenderen, De, titel van een beroemde roman van Hendrik Conscience, verschenen in 1838, met de ondertitel Slag der Gulden Sporen. Met dit als politieke daad (tegen de verfransing) bedoelde en van een manifest voorziene werk is Conscience als de voornaamste wekker van de Vlaamse bewustwording in brede lagen opgetreden. Opgevat in de trant van de door Walter Scott in het leven geroepen historische roman, is het onder de impuls van het ontwakend nationaal gevoel en de romantische vrijheidsdrang tot een invloedrijk volksepos uitgegroeid. De hoofdpersonen, Breydel, De Coninck en de Leeuw (d.i. Robrecht van Béthune, graaf van Vlaanderen), naar wie het boek is genoemd, zijn populaire figuren geworden, terwijl ook de Brugse Metten en de Guldensporenslag hier voor het eerst levendig werden uitgebeeld.

Microsoft® Encarta® Encyclopedie 2002 Winkler Prins. © 1993-2001 Microsoft Corporation. Alle rechten voorbehouden.

Leliaarts of Leliaerts, in het graafschap Vlaanderen [geschiedenis] op het einde van de 13de en in het begin van de 14de eeuw de benaming van de aanhangers van de Franse koning Filips IV de Schone in diens strijd tegen de Vlaamse graaf en zijn aanhangers (de Klauwaarts). Zij werden zo genoemd naar de lelies in het wapen van de Franse koning. Tot de Leliaarts behoorden een klein aantal Vlaamse edelen en, in de grote steden, de meeste leden van het patriciaat, die er de schepenenambten bekleedden. Na de Guldensporenslag (1302) werden deze laatsten vervolgd, afgezet en vervangen door Klauwaarts. Talrijke Leliaarts kozen nu partij voor de graaf.

Microsoft® Encarta® Encyclopedie 2002 Winkler Prins. © 1993-2001 Microsoft Corporation. Alle rechten voorbehouden.

Klauwaarts of Klauwaerts, ook Liebaarts of Liebaerts, in het graafschap Vlaanderen op het einde van de 13de en in het begin van de 14de eeuw de aanhangers van de graaf, Gwijde van Dampierre, in diens strijd tegen de Franse koning Filips IV de Schone en zijn aanhangers (de Leliaarts). Zij werden zo genoemd naar de klauwende leeuw (= klauwaert of liebaert) in het wapen van Vlaanderen. Tot de Klauwaarts behoorden de meeste leden van de stedelijke ambachten, een groot deel van de Vlaamse edelen en een aanzienlijke groep plattelandsbewoners, vooral uit het Brugse Vrije en het Land van Waas. Na de aanhechting van Vlaanderen bij het Franse kroondomein werden de Klauwaarts uit de stadsbesturen geweerd, maar na hun overwinning in de Guldensporenslag (1302) namen zij het bestuur in de steden weer in handen.

Microsoft® Encarta® Encyclopedie 2002 Winkler Prins. © 1993-2001 Microsoft Corporation. Alle rechten voorbehouden.

Breydel, Jan (Brugge ca. 1264 – aldaar tussen 1328 en 1331), Vlaams volksleider, stamde uit een gegoede Brugse familie. Hij behoorde tot het ambacht van de vleeshouwers, maar trad ook op als groothandelaar (o.m. leverancier aan de Vlaamse troepen en aan de stad Brugge) en als geldschietter van de stad Brugge. Breydel wordt voor het eerst vermeld in 1301 tijdens een volksoproer tegen de door het stadsbestuur opgelegde belastingen. In april 1302 was hij leider van de Brugse militie, die het door Fransen bezette grafelijke kasteel te Male en het kasteel van een Leliaart te Sijsele innam. Ook bij de Brugse Metten (18 mei 1302) was zijn rol vermoedelijk leidinggevend. Zijn deelname aan de Guldensporenslag (11 juli 1302) is niet bewezen, maar wel waarschijnlijk. Nadien werd hij herhaaldelijk (1308, 1315, 1318) met officiële gezantschappen naar Vlaamse parlementszittingen belast. Tegen de wil van zijn ambacht in verzette hij zich heftig tegen de ratificatie van het Verdrag van Athis-sur-Orge (1305). Tijdens een opstand tegen de graaf in 1321 en 1322 trad hij weer op de voorgrond. Zijn naam wordt het laatst vermeld in 1328, toen hij tezamen met 316 poorters een lening van de stad waarborgde. Ondanks zijn persoonlijk fortuin heeft Breydel consequent de belangen van de Vlaamse ambachtslieden verdedigd. Zijn gewelddadig optreden (persoonlijk vermoordde hij in 1309 Gillis de Clerc, raadsheer en plaatsvervanger van de toen afwezige graaf) was in de 14de eeuw niet uitzonderlijk.

Onder invloed van 19de-eeuwse roman- en geschiedschrijvers (vooral Hendrik Conscience en A. Duclos) werd Breydel in de Vlaamse Beweging een symbool van het verzet tegen de Franse overheersing. Zijn rol werd door hen te veel met die van Pieter de Coninck verbonden (Breydel als de vechtersbaas, De Coninck als de denker en politicus). In feite waren beider afkomst, talent en evolutie sterk verschillend.

Microsoft® Encarta® Encyclopedie 2002 Winkler Prins. © 1993-2001 Microsoft Corporation. Alle rechten voorbehouden.

goedendag, naam van een geducht middeleeuws Vlaams wapen dat vermaardheid verwierf in de Guldensporenslag (11 juli 1302). Het bestond uit een met beide handen te hanteren dikke knots met korte steel, beslagen met een ijzeren ring, waardoor een stalen pin in de knots werd vastgehouden. Het diende als steekwapen en werd, dankzij het grote gewicht, ook gebruikt om de zware wapenrusting van de ridders door te hakken en hun paarden te doden.

De goedendag wordt vaak verward met de morgenster.

Internet-zoekcentrum

U De beste on line informatie zoeken over goedendag.

Algemene webzoekactie

meer...

Microsoft® Encarta® Encyclopedie 2002 Winkler Prins. © 1993-2001 Microsoft Corporation. Alle rechten voorbehouden.

FILIPS IV DE SCHONE

Filips IV de Schone (of France) Philip IV de Schone van Frankrijk had tijdens zijn regeringsperiode herhaaldelijk onenigheid met de pausen. In 1303 kwam het zelfs zo ver dat hij paus Bonifatius VIII gevangen liet nemen. Culver Pictures

(Fr.: Philippe le Bel) (Fontainebleau 1268 – aldaar 29 nov. 1314), koning van Frankrijk van 1286 tot 1314, uit het Huis der Capetingen, was een zoon van Filips III en Isabella van Aragón. Hij volgde zijn vader op en werd gekroond op 6 febr. 1286.

1. BUITENLANDSE POLITIEK

Spoedig maakte hij een einde aan het door zijn vader begonnen conflict met Aragón en spitste zijn politiek toe op Engeland en Vlaanderen. Het geschil met Engeland ontvlamde vnl. door de uitspraak der Franse koninklijke rechtbank die het leenmanschap van de Engelse koning over Guyenne confisqueerde (1294), evenals door conflicten op zee. Het geschil met Vlaanderen ontstond doordat hij Vlaamse steden, die bij hem in beroep kwamen tegen hun vorst, aan het gezag van de graaf onttrok, hetgeen graaf Gwijde van Dampierre tot een verbond met de Engelse koning Eduard I dreef (1297). Nadat Filips de helft van Vlaanderen in bezit genomen had, sloot hij met Eduard I het bestand van Montreuil (1299), dat o.m. ook in een huwelijk voorzag tussen Isabella, de dochter van Filips en Johanna van Navarre, met de Engelse troonopvolger, waarbij Guyenne als huwelijksgift voorzien was; paus Bonifatius VIII speelde hierbij een belangrijke bemiddelingsrol. Daardoor stond de Vlaamse graaf echter geïsoleerd en kon Filips geheel Vlaanderen veroveren (met de medeplichtigheid van de Fransgezinde stadsbesturen in Vlaanderen) en Gwijde gevangen zetten (1300). Het verzet tegen de Franse bezetting groeide spoedig, vooral onder de ambachtslieden, en culmineerde in de overwinning op de Fransen in de Guldensporenslag (11 juli 1302). Uiteindelijk voorzag het Verdrag van Athis-sur-Orge (1305) in het voortbestaan van het graafschap, onder afstand evenwel van de streek Rijsel-Dowaai-Orchies (Waals-Vlaanderen) en betaling van een zware

boete. Na nieuwe betwistingen werd dit akkoord definitief vastgelegd in het Verdrag van Pontoise (1312).

2. VERHOUDING MET DE KERK

Inmiddels was Filips in eigen land in 1296 in moeilijkheden gekomen met de Franse clerus, die weigerde bedden te betalen voor de Engelse oorlog. De paus koos, m.n. door de bulle Clericis laicos van 24 febr. 1296, de zijde van de clerus, zodat het incident uitgroeide tot een conflict paus-koning. Filips verhinderde dat de Franse kerkelijke tienden (belasting) nog aan Rome overgemaakt werden en koos de Duitse koning Albrecht van Habsburg, die niet door de paus erkend werd, tot bondgenoot (9 dec. 1299). In 1301 arresteerde Filips de bisschop van Pamiers (Bernard Saisset), door paus Bonifatius VIII benoemd zonder zijn instemming; de koninklijke legist Nogaret beschuldigde de paus van simonie; deze reageerde met de bul Ausculta fili (5 dec. 1301) die het pauselijke monopolie inzake benoemingen verdedigde. Filips organiseerde hierop de eerste Franse Staten-Generaal op 10 april 1302, waarop kanselier Pierre Flote bereikte dat alle standen zich achter het koninklijke standpunt plaatsten. In april 1303 excommuniceerde Bonifatius de Franse koning, die in sept. de paus te Anagni gewapenderhand liet gevangen nemen om, op een concilie te Lyon, berecht te worden wegens ketterij. De paus overleed spoedig nadien. Zijn opvolger, Benedictus XI, trok de ban in (13 mei 1304), maar kritiseerde de koning fel. Na ook diens spoedige dood (7 juli 1304) wist Filips' gezant de kardinalen ertoe over te halen de koningsgezinde bisschop van Bordeaux () tot paus te kiezen, als Clemens V (5 juni 1305). Tevens bereikte hij dat de pauselijke residentie naar Avignon overgebracht werd - begin van de Babylonische gevangenschap der pausen. De aan Filips slaafs onderworpen nieuwe paus vernietigde de bullen van Bonifatius VIII. Hoe sterk de koninklijke machtspositie in kerkelijke kwesties geworden was, bleek ook uit het beruchte proces waarbij de Tempelorde wegens ketterij werd veroordeeld en haar goederen verbeurd zag (okt. 1307 – april 1312); de paus liet op het Concilie van Vienne de orde opheffen.

Microsoft® Encarta® Encyclopedie 2002 Winkler Prins. © 1993-2001 Microsoft Corporation. Alle rechten voorbehouden.

Microsoft® Encarta® Encyclopedie 2002 Winkler Prins. © 1993-2001 Microsoft Corporation. Alle rechten voorbehouden.

Coninck, Pieter de (Brugge ca. 1250/1260 – aldaar tussen 22 jan. 1332 en 22 jan. 1333), Vlaams volksleider, stamde uit een weinig bemiddelde familie en behoorde tot het weversambacht. Zijn welbespraaktheid verhief hem tot een populair leider. Hij wordt voor het eerst vermeld in 1301 als aanvoerder van een volksoproer tegen de door het Brugse stadsbestuur opgelegde belastingen. Na een ingrijpen van de Franse troepen van gouverneur Jacques de Châtillon werd hij uit de stad verbannen. In febr. 1302 keerde hij naar Brugge terug, om in naam van Jan en Gwijde van Namen, zonen van de Vlaamse graaf Gwijde van Dampierre, een opstand te ontketen. Nadat in april een Brugse militie de kastelen van Male en Sijsele had ingenomen en de aanwezige Leliaarts had vermoord, trok De Coninck naar Gent om een alliantie met het stadsbestuur te sluiten, wat echter mislukte door een interventie van de Leliaarts. De afzijdigheid van Gent verwekte te Brugge een defaitisme dat zich tegen De Coninck keerde, omdat hij verantwoordelijk werd geacht voor de gevoerde politiek. Met een groep democraten week hij uit. Na de Brugse Metten naar Brugge teruggekeerd, vertrok hij met Willem van Gulik aan het hoofd van een leger om Vlaanderen op de Fransen te

heroveren, streed in de Guldensporenslag (11 juli 1302) en werd tot ridder geslagen. In 1309 stond hij met Jan Breydel en Jan Heem aan het hoofd van het verzet van de ambachten tegen de ratificering van het Verdrag van Athis-sur-Orge. Tijdens de Brugse opstand tegen de graaf in 1321 en 1322 koos hij diens partij, wat hem verplichtte te vluchten. Met Jan Breydel werd hij in de Vlaamse Beweging een symbool van het verzet tegen de Franse overheersing.

Microsoft® Encarta® Encyclopedie 2002 Winkler Prins. © 1993-2001 Microsoft Corporation. Alle rechten voorbehouden.

Brugse Metten (indertijd fait dou venredi de Bruges genoemd), de op 18 mei 1302 door de Bruggelingen ondernomen overval op de te Brugge gelegerde Franse troepen. Jacques de Châtillon, die door de Franse koning Filips IV tot gouverneur van Vlaanderen was aangesteld, was op 17 mei met een troepenmacht binnengetrokken in Brugge, dat een toonaangevende rol speelde in het verzet tegen de Franse annexatie van het graafschap Vlaanderen. Als gevolg daarvan had een groot aantal opstandelingen de stad verlaten. In de vroege morgen (op het tijdstip van de metten) van 18 mei drongen laatstgenoemden de stad binnen, onder de kreet Scilt en vrient. De Fransen die deze kreet wilden nazeggen, struikelden over het eerste woord, dat zij niet met de in het Brugse dialect gebruikelijke aspiratie konden uitspreken. Zij werden onbarmhartig gedood. De Châtillon zelf wist echter te ontsnappen. Deze feiten vormden de rechtstreekse aanleiding tot de Guldensporenslag (11 juli 1302).

De naam Brugse Metten werd gegeven door moderne historici, naar analogie met de Siciliaanse Vesper(s), de opstand van Sicilië tegen Karel van Anjou in 1282.

Microsoft® Encarta® Encyclopedie 2002 Winkler Prins. © 1993-2001 Microsoft Corporation. Alle rechten voorbehouden.

Gwijde van Dampierre (ca. 1226 – Compiègne 7 maart 1305), graaf van Vlaanderen (1278–1305) en markgraaf van Namen (1263–1298), tweede zoon van Willem van Dampierre en Margaretha van Constantinopel, werd na de dood (1251) van zijn oudere broer Willem van Dampierre de erfopvolger in het graafschap Vlaanderen. Door zijn huwelijk met Mathildis van Dendermonde (1246) had hij reeds de heerlijkheden Béthune en Dendermonde verworven. In de strijd met zijn halfbroers Jan en Boudewijn van Avesnes leed hij een nederlaag bij Westkapelle op Walcheren (1253). In 1263 kocht hij het markgraafschap Namen. Na de dood van zijn vrouw (1263) hertrouwde hij in 1265 met Isabella van Luxemburg. Hij nam, aan de zijde van de Franse koning Lodewijk IX, deel aan de Achtste Kruistocht (naar Tunis, 1270). Op 29 dec. 1278 deed zijn moeder afstand van het graafschap Vlaanderen ten voordele van Gwijde, tot dan mederegent. Bij de troonsbestijging van Filips IV de Schone (1285) begonnen de moeilijkheden tussen Vlaanderen en Frankrijk. Gwijde zocht steun bij de Engelse koning Eduard I, zegde zijn leentrouw aan de Franse koning op en sloot een militair verbond met Engeland (1297). De openlijke strijd tussen Gwijde en Filips nam hierdoor een aanvang. Vlaanderen werd door de Franse koning bezet (jan.–mei 1300) en nadien geannexeerd. Gwijde gaf zich met zijn oudste twee zonen, Robrecht van Béthune en Willem van Crèvecoeur, gevangen. Deze gebeurtenissen waren mede oorzaak van de Brugse Metten en de Guldensporenslag in 1302. Gwijde overleed in gevangenschap te Compiègne en werd door zijn kinderen begraven in de abdij van Flines.

Microsoft® Encarta® Encyclopedie 2002 Winkler Prins. © 1993-2001 Microsoft Corporation. Alle rechten voorbehouden.

Conscience, Hendrik (Antwerpen 3 dec. 1812 – Elsene 10 sept. 1883), Belgisch Nederlandstalig schrijver, werd internationaal beroemd.

1. LEVEN

Conscience was de zoon van een Franse vader, die zich in 1807 te Antwerpen vestigde als opzichter bij de scheepstimmerwerven van de Franse marine, en van een Kempense moeder. Na een ziekelijke en harde jeugd werd hij hulponderwijzer (1828–1830), vrijwilliger in het Belgisch leger (1830–1836), klerk bij het provinciebestuur te Antwerpen (1837–1838), tuiniersknecht (1839) en griffier bij de Academie voor Schone Kunsten te Antwerpen (1841–1853). In zijn zgn. Antwerpse periode maakte hij naam met romans en verhalen die tot de beste van zijn omvangrijk oeuvre behoren. Van 1857 tot 1868 was hij arrondissementscommissaris te Kortrijk, waar hij moeilijk kon aarden. Zijn literaire productie maakte een inzinking door onder de druk van ongunstige omstandigheden en tegenslagen. Een opluchting was voor hem zijn benoeming in 1869 tot conservator van het Wiertzmuseum te Elsene, waar hij tot zijn dood verbleef en waar zijn talent een opflakkering kende.

2. WERK

Conscience is de voornaamste vertegenwoordiger van de romantiek in Vlaanderen, de schepper van de Vlaamse roman, een populair schrijver (‘hij leerde zijn volk lezen’) en blijkens de vele vertalingen van zijn werk spoedig een auteur met Europese faam. Zijn eerste succes, *De Leeuw van Vlaanderen* (1838), het epos over de Guldensporenslag, is het populairste boek van de Vlaamse letterkunde en bezit een meeslepende gloed en een pathetische kracht, die men ook in zijn vele andere historische romans terugvindt, o.a. *Jacob van Artevelde* (1849) en *De Boerenkrijg* (1853). In de jaren veertig meer tot de werkelijkheid aangetrokken, ging hij over tot het schrijven van zedenkundig-maatschappelijke romans en verhalen, die in de meest verschillende sociale lagen, doorgaans in de stad, spelen en moraliserende trekken vertonen, o.a. *Wat eene moeder lyden kan* (1844), *Siska van Roosemael* (1844), *Het geluk van ryk te zyn* (1855), *Bavo en Lieveken* (1865), *De oom van Felix Roobeek* (1877) en *De schat van Felix Roobeek* (1878).

Omstreeks 1850 schreef hij idyllische dorpsverhalen, die in de Antwerpse Kempen gesitueerd zijn (o.a. *De loteling*, 1850). Conscience was een rasecht romancier, een geboren artiest met grote gevoelsrijkdom, die onder de invloed van de romantische opvattingen mens en natuur idealiseerde. Hij was ook een bezield redenaar. Hij was niet alleen een van de belangrijkste bewerkers van de Vlaamse literaire herleving in de 19de eeuw, maar bevorderde in aanzienlijke mate de bewustwording van de Vlaamse gemeenschap tot volk binnen de Belgische natie. Dit doel had hij zich trouwens sinds de jaren 1840 gesteld, toen hij, zij het vergeefs, te Antwerpen ijverde voor een nationale partij met Vlaams programma, die boven de toenemende ideologische geschillen (tussen liberalen en katholieken) zou staan. Wat hij niet door politieke actie heeft kunnen bereiken, heeft hij door zijn op ruime schaal verspreide geschriften en zijn groot literair prestige bewerkt. Bij het verschijnen van zijn honderdste boekdeel (1881) vond te Brussel een massahulde plaats. Nog bij zijn leven, in aug. 1883, werd te Antwerpen een standbeeld van hem onthuld.

WERK: (o.a.): Historische romans: *In 't Wonderjaer 1566* (1837); *Geschiedenis van graaf Hugo van Craenhove en van zijn vriend Abulfaragus* (1845); *Hlodwig en Clothildis* (1845); *Simon Turchi* (1859); *De Kerels van Vlaanderen* (1871); *Everard 't Serclaes* (1874). – Zedenk.-maatsch. romans en verhalen: *Hoe men schilder wordt* (1843); *Houten Clara* (1850);

De plaeg der dorpen (1855); De geldduivel (1856); Het ijzeren graf (1860); De burgers van Darlingen (1869); Bella Stock (1861); Het goudland (1862); Eene O te veel (1872); Een stem uit het graf (1872); Een zeemanshuisgezin (1872); Eene verwarde zaak (1874). – Dorpsverhalen en -romans: Rikke-tikke-tak (1845); Blinde Roza (1850); Baes Gansendonck (1850); De arme edelman (1851); De grootmoeder (1853). – Diversen: Geschiedenis van België (1845); Eenige bladzyden uit het boek der natuer (1846); Redevoeringen (1858); De omwenteling van 1830 (1858); Geschiedenis mijner jeugd (1888; 21978, bew. en inl. d. M. Gijsen).

UITG: Verz. werken (69 dln., 1879–1881); Jubileumuitg. voll. werken (30 dln., 1912).